Nr 186.

Av herr **Vennerström m. fl.**, *om skrivelse till Kungl. Maj:t angående tillsättande av en jordkommission.*

På senaste tiden har å åtskilliga platser i landet av möten och konferenser antagits uttalanden i jordfrågan, vilka uttalanden med vissa oväsentliga olikheter i formulering varit av följande lydelse:

»Mötet uttalar att riksdagen bör av regeringen fordra kraftiga åtgärder för hävdande av statens och det allmännas rätt till kronans till industriens understöd upplåtna jord, samt att åbor och lägenhetsinnehavare å sådana områden må på allt sätt tryggas och värnas. Med den erfarenhet vi äga rörande myndigheters slapphet vid hävdande av statsintresset anser mötet nödvändigt att ett särskilt organ, *en jordkommission,* sammansatt med tillbörlig hänsyn, till sin uppgift att hävda statens rätt och det allmännas bästa, må komma till stånd, med uppgift att å kronans vägnar i enlighet med gällande lag anställa undersökningar och återvinningstalan rörande under bruk skatteköpta hemman och rekognitionsskogar samt andra allmänningar, hemman eller domäner, å vilka kronan kan framställa anspråk;

att å dessa områden planlägges en kolonisationsverksamhet i stor stil;

att under tiden åtgärder vidtagas att de lägenheter å rekognitionsskogar, vilka anlagts före skatteköpen eller medan skogarna voro kronans tillhörighet, må förklaras för krono- och kronan tillhöriga samt upplåtas åt lägenhetshavarna med åborätt; samt

att i samband härmed en fullständig ny plan uppgöres för statens egnahemsverksamhet.»

I en samtidigt antagen motivering för detta uttalande anföres bland annat följande:

»Spillrorna av en fordom talrik åbo- och nybyggarebefolkning i vårt lands bruksorter och bergslager samt i de norrländska skogsbyg-

derna kämpa just nu en förtvivlad och kanske sista kamp mot ett förenat bolags- och ämbetsmannavälde. Hjälplöst överlämnade att på egen hand upptaga en alltför ojämn strid för sin självständighet mot mäktiga bruksägare, har våra åbors öde varit att, så snart de i svett och möda samt under otroliga försakelser brutit bygd och byggt sig ett hem å ödemarkerna, se det tagas ifrån dem och givas åt de privilegierade. Så har vårt land behandlat tusenden av dessa odlingens föregångare.

Samtidigt och i samband härmed ha krono-allmänningar av upp till 50,000, ja, 100,000 tunnlands arealer givits för så gott som intet åt dessa samma privilegierade för understöd åt vissa industrier. Oaktat dessa sedermera i stor utsträckning upphört, ha dock stora arealer och hemman, i vissa fall i strid med tydlig lag, fått stanna kvar i dessa privilegierades besittning.

Man kunde väntat sig att i vår tid, då riksdagen gjort stora uppoffringar för att grunda egna hem, vederbörande myndigheter skulle visat håg att skydda de redan färdiga små hemmen. Men det statens ämbetsverk, kammarkollegium, som har till särskild uppgift att bevaka kronans, och därmed ofta åbornas, rätt, har på ett uppseendeväckande sätt givit uttryck för en ur det allmännas synpunkt beklaglig benägenhet att vilja släppa av på kronans rätt, till yttermera gynnande av bolag, som numera innehava de stora jorddonationerna.

På samma gång har nämnda ämbetsverk gjort ett försök att angripa och rycka undan själva grunden för de ännu kvarvarande åbornas rätt, även detta till förmån för samma bolag.»

Vad som i den här återgivna resolutionen samt i en del av motiveringen säges, torde tyvärr endast ha alltför stora skäl för sig. Mot vad som i resolutionen yttras rörande kammarkollegium bör dock anmärkas, att dess i ett yttrande av den 30 december 1914 uttalade åsikt rörande åborättens ärftlighet synes hava blivit genom en högsta domstolens dom den 25 juni 1915 definitivt ogillad, varför denna sak skäligen kan lämnas åsido.

Anmärkningen angående vederbörandes bevakande av kronans rätt till en del jord synes däremot vara grundad på en under senare år vunnen erfarenhet härutinnan. De fall, där kronan för närvarande anhängiggjort talan angående under bruk skatteköpta hemman, omfatta så gott som uteslutande sådana hemman, vilka övergått till smärre hemmansägare eller åbor, medan beträffande stora mängder av liknande hemman i händerna på bolag och bruksägare endast i ett par fall åtgärder vidtagits, oaktat de bruk och industrier, till vars framtida understöd de av kronan en gång lämnats, för länge sedan nedlagts. Det kan ej vara

överensstämmande med vår tids rättsuppfattning, icke heller kan det ur synpunkten av de små jordbrukarnas bibehållande vid sin jord vara tillfredsställande, att denna statens verksamhet ledes av sådana principer eller kanske av sådan brist på principer, som här synes ske.

Men dessutom ådagalägges av officiella handlingar att staten fortfarande alltför frikostigt lämnar vissa sina allmänningar åt en del stora bolag, utan att dessa behöva fullgöra någon prestation som svarar mot dessa allmänningars värde. För att endast anföra ett sådant fall vilja vi påpeka att t. ex. Åkers styckebruk i Södermanland innehar en rekognitionsskog om 9,700 tunnlands areal, utan att detta synes stå i överensstämmelse med de för rekognitionsskogarnas användande gällande författningarna. I brev den 2 april 1891 till kammar- och kommerskollegium har Kungl. Maj:t avslagit bruksägarnas begäran att få skatteköpa nämnda rekognitionsskog i enlighet med kungörelsen den 4 februari 1811, detta sedan de nämnda kollegierna i yttrande den 17 december 1890 avstyrkt bifall till nämnda anhållan. Enligt detta kollegiernas yttrande synes bruket åtnjuta en betydligt större kronoskog än som för dess tillverkning är behövlig eller som står i överensstämmelse med den nämnda gällande kungörelsen av den 4 februari 1811.

Liknande stora förläningar av kronoskogar lära förekomma även å andra orter, vilket förhållande väl kunde kräva en revision med hänsyn såväl till nya produktionsmetoder, som ej kräva så stora kvantiteter träkol, som också nya förhållanden i övrigt såsom t. ex. behovet av jord för egnahemsverksamheten. Ofta sammanhänga dessa förhållanden så nära med frågan om åbornas ställning, att dessa frågor ej kunna åtskiljas.

Som en ytterligare utveckling av de synpunkter, som framförts på nyss omförmälda möten, har åboförbundets styrelse i skrivelse till oss lämnat en del uppgifter, som ligga till grund för den efterföljande framställningen i motionen. I denna skrivelse uppges bland annat, att ägaren av ett numera nedlagt bruk i Gävleborgs län, Gysinge, fördrivit alla bönder och åbor från 25 stycken hemman i Österfärnebo socken, sedan han av myndigheterna utverkat sig skatteköp på samma hemman mot att han skulle hålla »fyra munderingar åt livregementet». Denna rustningsskyldighet har för länge sedan upphört, men bruket har det oaktat fått behålla alla hemmanen. Därtill kommer att bruket i verkligheten begagnat hemmanen med dess skog för fournering med timmer och för kolning, men sedan även bruket nedlagts har naturligtvis detta brukets behov upphört, och hemmanen, som fordom brukades och ägdes

av självägande bönder, upplåtas nu åt arrendatorer och åtnjutas i övrigt av brukets nuvarande ägare som ett vanligt lantgods.

Ett stort antal av dessa gamla bönder under Gysinge vräktes från sina hemman på 1830-talet.

En allmän revision av alla upplåtelser av så kallad kolskog till bruks fournering är så mycket mer av nöden, som produktionsförhållandena medfört en fullständig förändring i fråga om behovet av dylik skog. I det förut omnämnda yttrandet av kammar- och kommerskollegierna av den 17 december 1890 angående Åkers bruks rekognitionsskog återgives ett sakkunnigt yttrande av bergmästaren i orten, som intygar att »med nutidens lättade kommunikationer, ökad användning av fossilt bränsle och förbättrade tillverkningsmetoder, varvid rostved vore obehövlig, bruket varken vore så beroende av egna, närbelägna skogstillgångar eller behövde ens hälften så mycket kol som förut», varav följde att bruket vid ett skatteköp kunde tilldelas endast en del av skogen. Det är uppenbart, att förhållandet är enahanda överallt, varför staten numera borde, även där bruksdrift fortfarande pågår, kunna indraga och för t. ex. odling och kolonisation disponera stora delar av dylika skogar.

Beträffande bruksbolagens framfart mot den fordom talrika åbobefolkningen kan det konstateras att den varit och är fullkomligt ödeläggande. Emigrationsutredningen visar, att befolkningen i vissa bruckssocknar i Värmland sedan 1860-talet minskats med 30 à 40 procent. Stora delar av bergslagen, där på 1700-talet funnits en hel befolkning av självständiga åbor, äro numera nästan avfolkade eller bebodda endast av en eller annan beroende arrendator, levande i sådana villkor att det endast är en tidsfråga när han måste pressas ut från stället. På samma gång staten offrar miljoner kronor varje år på egnahemslåneverksamheten, spolieras på detta sätt det ena efter det andra av de forna hemmen. Exempel härpå förete Hällefors brukshemman i Närke, Åkers i Södermanland, Ockelbo i Gävleborgs län, Aspa-bruken i Skaraborgs län m. fl., m. fl.

Otaliga exempel finnas därpå, att vanliga skattehemman, som sedan urminnes tider tillhört bönder, liksom s. k. stubbe- och röjselrättshemman, å vilka åborna ägde evärdelig besittningsrätt, berövats sina ägare och innehavare icke genom öppna köp utan genom en brutal tillämpning av föråldrade författningar, som gåvo åt dessa manipulationer ett sken av lag och rätt.

I trakten omkring Ockelbo och Medskogshedens stationer i Gävleborgs län innehaves av Kopparberg-Hofors bolag en kronoallmänning

om nära 10,000 tunnland, vilken kommit i Ockelbo bruks besittning utan att de för kronoallmänningarnas upplåtande till bruken antagna författningarna blivit följda, men varigenom ett stort antal forna kronoåbor med sin jord och allt vad de ägde kommit under nämnda bruk.

Sedan svenska kronan genom reduktionsverket under slutet av 1600-talet sökt bota revorna av föregående regenters bortslösande av kronans gods och gårdar åt enskilda adels- och frälsemän och sedan kronan låtit genom särskilda skogs-synekommissioner avvittra och avskilja en mängd kronoallmänningar från »privatorum ägor», inträdde en annan uppfattning i fråga om användandet av kronans jord: man ville genom jordförläningar uppmuntra vissa industrier, främst bergs- och järnbrukshanteringen. Därigenom kommo de så kallade jorddonationerna till industrien till stånd. Dessa äro huvudsakligen av tvenne slag: under bruk skatteköpta hemman och rekognitionsskogar, ehuru jordupplåtelser från kronan under tidernas lopp även ägt rum under mångahanda andra former, såsom genom skatteköp å rusthålls-, gästgiveri- och posthemman, nybyggen å kronoskogar samt på flera andra sätt. De under bruk skatteköpta kronohemmanen, som alltid då de överlätos till bruksägare, voro bebodda av åbor, tillkommo genom åtskilliga författningar, kungl. förordningen 19 september 1723, samt kungl. breven 16 augusti 1731 och 23 september 1747, varigenom bruksägare erhöllo rätt att framför åborna köpa till skatte sådana hemman som ansågos för deras bruk omistliga, varvid dock åborna ej fingo drivas av hemmanen. På grundval av dessa författningar försålde kronan under denna period eller mellan åren 1720—1780 ett antal av, som kammarkollegium i utlåtande till 1912 års jordbruksutskott uppgivit, omkring 800 hemman under bruk, varvid är att märka att bland dessa hemman finnas sådana med areal upp till 15,000 tunnland. (Hemmanet Njupan nr 1, Helsingland.)

Emellertid hade bruksägarna genom den s. k. bergsdeputationen vid riksdagen 1766 framlagt ett förslag, varigenom de skulle få rätt att flytta sina smiden till nya platser, varigenom de kunnat slå under sig nya mängder av kronohemman. Tack vare ett kraftigt uppträdande av de tre stånden präster, borgare och bönder, avvisade ständerna detta försök och antogo i stället den ännu kvarstående lagen av 11 december 1766, vilken innehåller bland annat: »Och hava Wi för then skull prövat godt härmed att förordna, thet inga ansökningar om Smides flyttningar varken under eller mellan riksdagarna få ske, vid tretusende daler silvermynts vite, samt att, thå något bruk nedlägges the thärunder lydande Hemman skola hemfalla till Cronan eller bördeman;

Dock att i förra fallet Åboen vid sin lösningsrätt bibehålles, emot Köpeskillingens erläggande till Cronan, utan att Bruket någon Åborätt tillerkännes».

Ständernas beslut innebär en bestämd avsikt att kraftigt värna om åbornas och kronans rätt. Det torde också i någon mån ha påverkats av de nya fysiokratiska åsikter, som vid denna tid spredos från Frankrike, varigenom jorden och dess produkter åter kommo till sin rätt. Bestämmelsen om hemmanens hemfallande till kronan vid brukens nedläggande upprepas i kungl. brevet till kammar- och bergskollegierna den 3 februari 1855 och åberopas i alla sedan 1766 utkomna kameralvetenskapliga verk och handböcker. Den har det oaktat endast blivit en bestämmelse på papperet. Massor av bruk med dylika hemman ha nedlagts, utan att bruksägarna behövt återlämna hemmanen till kronan, varemot åborna på mångahanda sätt fördrivits, allt i strid med sålunda gällande författningar. Det borde ha ålegat landshövdingarna i länet och kammarkollegium att övervaka författningarnas efterlevnad, men så synes ej ha skett. De fall, då hemman hemfallit kronan, torde vara högst få, beroende på många orsaker. Dels ha bruksägarna ej varit lagligen ålagda att avge rapport över brukens nedläggande, varigenom vederbörande myndigheter officiellt ej haft kännedom om när sådant inträffat, dels ha icke heller, i allmänhet, vederbörande ägnat denna sak nödigt intresse.

Dessa förhållanden måste dock nu ägnas den största uppmärksamhet, så mycket mer, som kammarkollegium i sitt utlåtande till Kungl. Maj:t i högsta domstolen den 30 december 1914 förklarar som sin åsikt att nämnda 1766 års författning, den enda grunden för kronans rätt till dessa hemman, icke längre skall äga gällande kraft. Detta yttrande måste anses innebära, att kollegium för sin del uppgivit kronans rätt.

Visserligen har högsta domstolen i utslag den 25 juni 1915 ogillat denna kollegiets åsikt, men ställningen förändras knappast därav, ty utan att kollegiets advokatfiskalsämbete väcker talan, kommer ju saken ej under högsta domstolens avgörande. Följderna av detta sakernas tillstånd äro i många avseenden högst betänkliga. Riksdagen kan ej med likgiltighet åse, att stora kronohemman, fordom bebodda och odlade av kronans åbor, avfolkas och för all framtid läggas öde, på samma gång som villkoret för upplåtelserna, utan den i lag bestämda påföljden, eftersättes och hela ändamålet med donationerna förfelas. Några exempel på huru det tillgått må här anföras: Genom skatteköpsbrev av den 19 maj 1729 uppläts till Voxna bruks intressenter hemmanet Njupan

nr 1 i Voxna församling, å vilket en finsk nybyggare Mårten Mårtensson år 1704 fått upplåtelsebrev. Mårtensson och en del av hans efterkommande blevo dock kvarsittande, och på 1830-talet uppstod process om åboskapet, slutande med att Kungl. Maj:t den 15 januari 1836 tillerkände dåvarande åbon åborätten å hemmanet. Då denne dog synas arvingarna ha vägrats att komma i besittning av åborätten, ty ett tiotal av dem klagade på 1850-talet hos länsstyrelsen, som i resolutionen av år 1856 med stöd av nämnda nådiga dom anbefallde underexekutor i orten att inrymma de klagande åborna i sin besittningsrätt å hemmanet. Trotsande såväl högsta domstolens dom som underordnade myndigheter vägrade dock Voxna bruksägare vederbörande lantmätare att företaga någon utstakning av jord åt åborna — och därmed har saken fått vila. Hela det väldiga området ligger, i strid mot författningar samt laga kraft vunna domar, avstängt för människor och all bruksrörelse är nedlagd. Talan vid domstol har nu av åborna väckts mot bolaget.

Genom skatteköpsbrev av den 19 juli 1743 och den 24 oktober 1751 upplät kronan till Orrefors bruk i Småland en mängd hemman i Uppvidinge härad med villkor att åborna skulle bibehållas odrivna vid hemmansbruket. Även där äro de flesta åborna borta och bruket nedlagt. Kronan har anställt talan om hemmanens återgång till kronan, men dess yrkande har av underdomstolarna ogillats.

Till Kroppa bruk skattesåldes år 1714 ej mindre än ett 70-tal hemman i Kroppa och Lungsunds socknar med åbor, vilka allesamman blevo underkastade det fullkomligaste godtycke som brukets underlydande, oaktat de själva eller deras förfäder brutit upp sina hem från ris och rot och intogo en ställning närmast vanliga skattebönder.

I utslag av 28 januari år 1742 förklarade kammarkollegium, att åborna ej ägde den ringaste rätt utöver den, bruksägaren godvilligt kunde lämna dem. Deras klagomål över det iråkade betrycket lämnades av alla myndigheter utan avseende. Om storleken av dessa jorddonationer till Kroppa bruk kan man få en föreställning därav, att kammarkollegium fann nödigt att upprätta en särskild jordebok över de bortförlänade hemmanen att överlämna till bruket. Dessa egendomar innehavas nu till största delen av Uddeholms bolag.

Genom skatteköp av den 8 oktober 1760, den 10 mars 1774 och en s. k. resolution av den 13 december 1763 uppläts till Meldersteins bruk i Norrbotten ett område, som skulle mäta 10 mil i bredd och 20 mil i längd. Denna väldiga domän torde numera vara delad mellan en del bolag. Några av hemmanen torde ha av åborna inlösts. Så vitt känt är har endast ett hemman av dessa donationer hemfallit kronan,

i det att landshövding Bergström under sin vistelse i Norrbotten förordnade om talans anställande mot innehavaren av ett hemman Rutvik, och med resultat att hemmanet genom Svea hovrätts dom 11 november 1911 tillfallit kronan. Det hör till vår byråkratis egenheter att detta hemmans förvärv ännu icke är känt inom domänstyrelsen, som ju skall ha vård om statens skogar och egendomar. Hela den övriga domänen torde ännu alltjämt befinna sig i bolagshänder.

Någon närmare utredning om antalet nedlagda järnbruk finnes ej utförd. På enskild väg har utrönts att en i kommerskollegium befintlig »liggare» över järnbruk och hyttor upptager ensamt i Värmland 133 stycken dylika, av vilka dock troligen många torde ha varit ganska obetydliga. Numera upptager den officiella statistiken endast 17 stycken järnverk och motsvarande anläggningar i samma län. Ej mindre än ett hundratal hyttor och järnverk skulle således ha raserats och försvunnit endast i detta län. Huru många av dem som innehaft skatteköpta hemman eller rekognitionsskogar, kan dock ej utan särskild undersökning uppgivas. Av uppgifter i den stora emigrationsutredningen framgår emellertid att folkminskningen i de värmländska bruksbygderna sedan 1860-talet varit kolossal samt att åborna å brukshemmanen i tusental försvunnit.

I fråga om dessa hemman torde det kravet böra framställas, att gällande lagar skola respekteras och att isynnerhet alla till bruksdriftens understöd bortdonerade hemman böra, i överensstämmelse med lagen av 1766 jämförd med flera andra författningar, hemfalla till kronan då bruken nedlagts. Det är att märka att sådana hemman finnas nästan över hela landet, från Småland till Norrbotten, de flesta dock i bergslagen och mellersta Sverige, alltså i trakter där förutsättningar för en väldig utveckling av jordbruksnäringen genom kolonisation förefinnas. Inom kammarkollegium finnes en förteckning över dem, ehuru, enligt vad senare undersökningar visat, ej alldeles fullständig.

Det torde även vara förtjänt av uppmärksamhet, att 1766 års författning ej innehåller något om att hemmanen *efter talan vid domstol* skulle hemfalla till kronan. Lagstiftarnas mening synes ha varit, att skatteköpen skulle förfalla och hemmanen bliva krono genom administrativa åtgärder. Det skulle ha ålegat landshövdingarna och kammarkollegium att övervaka att så skett; huru de nämnda myndigheterna härutinnan gjort sin plikt framgår därav, att icke *ett enda sådant fall är känt* utom det förut nämnda ingripandet av landshövding Bergström angående hemmanet Rutvik. Vederbörande borde dock haft kännedom

om såväl författningarnas innehåll som då en sådan händelse som ett bruks stoppande inträffat.

En enda gång har riksdagen själv ingripit, då nämligen innehavaren av ett schäferi, som erhållit stora förläningar av hemman, ej höll det stadgade antalet får, varav 1766 års riksdag fann sig föranlåten att upphäva skatteköpet.

I en något senare tid ha visserligen genom kungl. brev den 28 februari 1804 skatteköpen för Hellefors bruk i Örebro län å en del hemman upphävts, men endast för att överflyttas på Sikfors bruk i samma län, vadan någon återgång till kronan ej ägt rum ens i detta fall.

Däremot har det förekommit att kronan till fulla saluvärdet och för stora summor inköpt och anslagit till kronoparker åtskilliga sådana hemman, som enligt tydlig lag skulle hava hemfallit till kronan på grund av att villkoret för donationen fått förfalla. Sådana hemman äro Svärtebäcken, Klompabron och Sekendy i Skaraborgs län under Forsviks och Granviks bruk samt åtskilliga hemman under Klotmarken m. fl.

Som ett särskilt drastiskt bevis på de metoder bruksägarna använt för att fördriva åborna må ett par exempel från Mackmyra anföras: Hemmanet Åsbo nr 1 under Mackmyra bruk, skatteköpt den 5 mars 1766, tillkommet redan på 1600-talet och liksom övriga Mackmyrahemman av stubbe- och röjselrättsnatur, innehades ännu på 1870-talet av den gamla åbosläktens avkomlingar. (Exemplet är hämtat ur Hedesunda och Österfernebo härads rätts dombok för år 1876.) Åbon Samuel Eriksson å Åsbo hade i Gävle försålt ett lass takspån, som han avverkat å hemmanets skog, och sedan bruksägarna Christ. Lundeberg och A. Fogelmark instämt honom till tinget dömdes han till 10 kronors böter för olaga avverkning. Åbon, som ej anade vad som låg bakom, erkände och förebringade ingen bevisning om att han innehade hemmanet med stubbe- och röjselrätt, en form av åborätt som närmar sig äganderätt, i vilket fall han möjligen skulle blivit frikänd.

Så snart detta utslag fallit, uttogo bruksägarna ny stämning å Eriksson, nu med yrkande att han måtte förklaras ha förverkat åborätten, sedan han nu dömts saker till olaga avverkning. Utan att någon annan bevisning än utslaget rörande de 10 kronors böter förekom dömdes nu åbon skyldig att, på grund av begången olaga avverkning, avflytta från ett hemman som redan då ansågs värt mellan 10,000 à 15,000 kronor. Den rätte ägaren, som var åbon, fick gå som sparv från gren.

Samma tillvägagångssätt användes mot den andre åbon på samma hemman, som på alldeles samma sätt frändömdes sitt hemman.

Bruksägarnas brutalitet och domstolarnas formalism firade ofta verkliga triumfer.

I otaliga fall ha åborna måst gå ifrån sina hemman på grund av, att de satt sig i skuld hos bruken, vilka därpå tagit åbornas hemman som gottgörelse för sin fordran hos åbon.

I andra fall förekommer, att åborna till bruken avstått från sin rätt att själva skatteköpa hemmanen, varigenom åborna kommit under bruksägarnas välde. Så har ofta skett i Närke och Värmland, som t. ex. i fråga om hemmanen Blomsterhult i Fernebo, Måsbo m. fl. hemman i Väsa socken, utom en mängd andra.

Om de rådande förhållandena på vissa bruk vittna en mängd officiella handlingar från denna tid; bland dessa må omnämnas en överlåtelsehandling av år 1842, däri en åbo = landbonde å hemmanet Bök i Ockelbo, Per Persson, medgav Ockelbo bruksägare att under 5 års tid efter inbärgningen avhämta all gröda av varje slag från åbons hemman, till betäckande av åbons skuld till bruket. Det säger sig självt, att åbon måste under dessa förhållanden överge hemmanet. Handlingar finnas i domboken för Ockelbo och Hamrånge häradsrätt år 1842.

Den andra huvudgruppen av kronodonationer till industrien äro rekognitionsskogarna, vilka anslogos till hammarverken. Därtill komma de till järngruvorna anslagna skogarna, vilka kallades gruvskogar, och de till hyttorna anslagna, vilka kallades bergslagsallmänningar. De förra upplätos under slutet av 1600-talet och början av 1700-talet genom privilegiebrev, som utfärdades av bergskollegium, ett sedermera indraget ämbetsverk. Man återfinner ofta bergsråden som ägare av bruk och bergverk i skilda delar av landet.

Skogarnas upplåtande ägde rum på grund av författningar av 1649 och den 19 december 1683 samt 25 november 1734, enligt vilka kronans allmänningar i norra provinserna skulle delas mellan bruken så att rätt proportion och likhet måtte träffas. Emellertid bibehöll kronan alltjämt äganderätten till rekognitionsskogarna, medan bruksägarna för nyttjanderätten erlade en viss årlig rekognitionsavgift, varav namnet uppkommit. Men vid 1809 års riksdag påyrkade brukspatron Heijkensköld, att bruksägarna skulle få skatteköpa rekognitionsskogarna. Bondeståndets bifall till denna kupp synes man ha vunnit genom förespeglingar att skogarnas skattläggning skulle medföra lättnad i den tryckande krigsskatten å böndernas hemman, detta enligt vad framgår av riksdagsprotokollen från denna tid.

En medlem av bondeståndet anförde nämligen, att den inflytande

skatten från rekognitionsskogarna efter deras skattläggning skulle medföra, att krigsbördan kunde fördelas på flera hemman. Sällan torde lantmännen ha blivit grundligare lurade. Skattläggningarna skedde på ett sådant sätt, att det befanns nödigt att anbefalla kammar- och bergskollegium att utfärda särskild kungörelse, som utgavs den 31 mars 1824, med föreskrift därom att, när den åsatta årliga räntan å skogarna befanns utgöra mindre belopp, än vad kronan förut åtnjutit i rekognitionsavgift, räntan skulle till ett sådant belopp förhöjas!

Att det i alla avseenden blev en dålig affär för staten synes även därav, att sammanlagda summan av till statsverket inlevererade skatteköpeskillingar uppgick till omkring 23,000 kronor för en skogsareal, som uppskattas till omkring $1^1/_2$ miljoner tunnland.

På grundvalen av de av 1809 års riksdag medgivna och genom kungl. kungörelse den 4 februari 1811 närmare reglerade skatteköpen fortgingo dessa under hela perioden från 1811 till 1878, vilket sistnämnda år det stora skatteköpet av Ockelbo rekognitionsskog ägde rum.

De flesta skatteköpta rekognitionsskogshemmanen påträffas i Örebro län med ett hundratal, Gävleborgs län med 34 skatteköpta hemman o. s. v.

Enligt författningarna skulle bruksägarna endast få skatteköpa så mycket skog, som för brukens framtida drift vore behövlig, varjämte i köpebreven skulle införas att skogarna skulle bliva från bruken oskiljaktiga. Emellertid har skogstilldelningen skett så summariskt, att resultatet i regel blev, att skogsområdena i sin helhet ansågos behövliga. Uppskattningen av kolbehovet verkställdes på orterna av bergmästare med biträde av länsmän och andra samt underställdes slutligen den inom kammarkollegium särskilt inrättade rekognitions-divisionen. I fråga om förfarandet vid skattläggningen av Oslättfors rekognitionsskog har också kungl. lantmäteristyrelsen i avgivet yttrande över åbornas år 1912 ingivna klagomål levererat en amper kritik. I stället för att, som författningarna föreskriva, varje torp skulle bilda stommen till ett nytt hemman, har man, yttrar lantmäteristyrelsen, sammanklumpat flera torp till ett hemman, som sedan skattlagts och skattesålts. Därjämte har man icke ens, även detta i strid med författningarna, avskilt stubberättshemmanens ägor från rekognitionsskogen, utan låtit alltsammans ligga i samfäldhet. Anmärkningarna torde, med hänsyn till vederbörande myndighets kompetens, vara förtjänta av att uppmärksammas.

Emellertid föreligger en annan omständighet av mera allmänt intresse. Skatteköpen grundade sig alltid på bergmästareundersökningarna, över vilka föreligga protokoll, däri alltid tydligt angives att skogarnas

upplåtande till bruken mot skatteköp avsåg att trygga brukens *framtida drift*. I överensstämmelse med dessa utlåtanden och på samma grunder har också kammarkollegium beslutat utfärda skatteköpebreven. Men huru har det gått med dessa ändamål, då bruken i de allra flesta fall nedlagts? Myndigheterna ha låtsats ej veta om, att detta var grunden för skatteköpen av rekognitionsskogarna. Följden har blivit, att dessa numera disponeras för helt andra ändamål, mestadels så att skogarna avverkats för export av virke eller trämassa.

Om naturen av dessa skatteköp, varpå bruksägarna åberopa sig, då de vilja behålla skogarna, fastän de nedlagt bruken, må anföras följande. Redan i början av 1600-talet hade kronan börjat att till adeln försälja räntan av vanliga bondehemman. Bönderna blevo härigenom skattskyldiga till adelsmännen i stället för till kronan. Men adeln som ägare av skattemannarätten strävade snart till äganderätten över hemmanen; i betraktande av att bonden redan genom dessa skatteköp blev så gott som adelsmannens undersåte, är det lätt att förstå vilken fara som hotade en stor del av landets allmoge. (Se härom Svedelius »Om reduktionen av krono- och adeliga gods under Carl X Gustafs och Carl XI:s regering», sid. 35.) Den gången avvärjdes dock faran. Inför böndernas klagan utfärdades år 1638 av förmyndare-regeringen en förordning av innehåll, att bondens och hans släkts skatt och bördsrätt skulle hållas oförkränkt och icke trängas ifrån hemmanen fastän adeln köpt räntan. Samma grundsats om att bonden ej skulle trängas eller drivas ifrån hemmanet om det skattesåldes åt annan, synes återkomma i det kungl. brevet den 16 augusti 1731, där det heter att bruksägarna visserligen skulle äga företräde till skatteköp framför åbon, dock att denne ej finge drivas av hemmanet.

Det är dock en allmänt känd sak att bruksägarna, liksom förut adeln, sökt att på grund av dessa skatteköp tillvälla sig full äganderätt över hemmanen, varvid åbons rätt ofta alldeles undertryckts. Och något sådant uppträdande till åbornas skydd, som år 1638 ägde rum från regeringens sida, har i fråga om åborna å under bruk skatteköpta hemman icke förekommit. En sådan förordning kunde dock haft fog för sig. Skatteköpen under 1700-talet voro helt visst icke av annan natur än under 1600-talet. Därom föreligga som bevis tillräckligt av officiella aktstycken. Då fråga om skatteköpens innebörd på grund av uppståndna tvister mellan bruksägare och åbor förelåg vid 1746 års riksdag, anslöto sig stånden i huvudsak till den åsikt, som uttalats av kammar-, ekonomi- och kommersdeputationen och som innehåller bland annat: En bruksägare, som inlöste ett kronohemman framför åbon,

vore icke att anse annat än såsom en indelningshavare, och tillkomme honom således icke mer än nyttjanderätten till skogen samt av jordeboks- och mantalsdagsverken in natura, helst den ena åbon ej borde kännas vid mera last och tunga än dess granne och den övriga allmogen, som bruken vore underlagda. För den händelse en bruksidkare skulle äga fri makt att förvandla hemmansräntan i dagsverken, körslor och kolning, så borde icke bruksägaren själv utan vederbörande tings- och bergsrätter hava att tillse, att priset på dagsverken, foror och kolning bleve proportionerade till den förhöjning, som kunde svara mot vad spannmålen och räntepersedlarna i orten gällde och åborna sättas i stånd sina utskylder så till Kungl. Maj:t och kronan som skatteägaren att utgöra, utan att råka i skuld hos brukspatronerna samt ej bliva med flera dagsverken betungade än de icke därjämte i rättan tid kunde sköta och beså deras åkrar samt grödan obehindrat bärga. (Ur kammarkollegii yttrande den 30 december 1914.)

Att skatteköpen i verkligheten tillmättes denna betydelse, bestyrkes bland annat av krigs-, kammar- och bergskollegiernas yttrande den 5 februari 1750 angående skatteköp av ett antal hemman till Gustavsbergs kopparverk i Jämtland, enligt vilket åborna skulle vara odrivna samt att de, om verket nedlades, skulle få inlösa sina hemman mot samma köpeskilling, »som kronan vid skatteköpet undfår, men som verkets intressenter efter den tiden ej få utnyttja». Liknande bestämmelser återfinnas i såväl ett stort antal skatteköpebrev som i kammarkollegii protokoll och andra handlingar rörande skatteköp. Att skatteköpen skulle medföra äganderätt till själva jorden synes den tiden ha varit för kronan och statsmyndigheterna främmande.

Samma natur torde skatteköpen ha bibehållit även under 1800-talet i fråga om skatteköp av rekognitionsskogarna. Någon förändring i skatteköpens verkan finnes ej i författningarna föreskriven. Vad som i den kungl. förordningen den 21 februari 1789 yttras angående skattemans rätt över sitt skattehemman torde ej kunna, såsom uttryckligen åsyftande allmogen i egentlig mening samt åbor å kronohemman, ha avseende på sådana skatteköp, som beviljades personer i högre stånd eller till bergverksindustriens framtida drift och understöd. Att de i enlighet med kungl. kungörelsen den 4 februari 1811 medgivna skatteköpen av rekognitionsskogarna icke heller avsågo att förläna bruksägarna någon oinskränkt och ovillkorlig äganderätt till rekognitionsskogshemman framgår av själva kungörelsen, vari stadgas att som rekognitionsskogshemmanen inrättats av den för brukens upprätthållande såsom nödig ansedda mark och skog, bör ock i de skattebrev, som kollegium därå utfärdar,

det förbehåll intagas, att de alltid skola bliva oskiljaktiga från de bruk, varunder de lyda.

Åtskilliga bruksägare hade i början av 1830-talet ingått till Kungl. Maj:t med begäran om rättighet att få disponera över rekognitionsskogarna på visst sätt, eller att använda skogseffekterna till ett annat bruk än det vartill skogen skatteköpts. I kungl. brev den 16 maj 1835 förklarades med avslag härå, att Kungl. Maj:t endast skulle kunna för vissa fall och efter särskilt nådigt beslut medgiva sådan rätt. Ägarna av Forsbacka och Mackmyra bruk med därtill hörande Valbo masugn i Valbo socken, Oslättfors bruk i Hille socken och Högbo bruk i Ovansjö socken, vilka ingått bolag under namn av Forsbacka järnverks aktiebolag för tillverkning vid Forsbacka av järn och stål m. m., ingingo till Kungl. Maj:t med begäran att få använda skogseffekterna vid verkens skogar utan avseende på vilket av bruken skogstrakterna voro tilldelta. Genom kungl. brev den 7 januari 1876 medgav Kungl. Maj:t att, så länge Forsbacka, Mackmyra, Oslättfors och Högbo bruk tillhöra ett och samma bolag för järn och ståltillverkning m. m., bolaget må för tillverkningen och bruksdriften vid ett eller flera av nämnda bruk använda kol och andra skogseffekter från de under de andra bruken skatteköpta rekognitionsskogshemman samt krono- och stubberättshemman, till vilka bruken förvärvat skatterätt, dock under villkor att åbornas rätt å dessa hemman ej förnärmades. Sedan dess ha bruken delats på flera ägare, driften har åtminstone vid Oslättfors och Mackmyra nedlagts och åborna ha på mångahanda sätt avlägsnats.

I en till domänstyrelsen från kammarkollegium avlämnad promemoria yttras också med avseende härpå: Det av Kungl. Maj:t sålunda gjorda medgivande torde emellertid numera kunna anses förfallet då det därvid fästa villkoret att samtliga ovannämnda bruk skulle tillhöra ett och samma bolag, icke längre uppfylles. Enligt 1911 års taxeringslängder ägas nämligen Forsbacka bruk av Forsbacka järnvägsaktiebolag, Mackmyra bruk av Mackmyra bruksägare och Oslättsfors bruk av Korsnäs sågverksaktiebolag samt Högbo bruk till hälften av aktiebolaget Maria Lundebergs arvingar och till hälften av bruksägare Chr. Lundeberg.

De under Mackmyra och Valbo skatteköpta hemmanen äro alltså numera bundna allenast vid dessa verk; vid sådant förhållande och då till kungl. kommerskollegium under senare åren icke inkommit någon uppgift om tillverkningen därstädes, vadan bruksdriften torde vara att anse såsom nedlagd, vilket också bestyrkes av borgmästaren Th. Dalbloms härhos fogade skrivelse, torde fråga kunna uppstå om hemmanens återvinnande till kronan.

Talan om återvinnande av de två rekognitionsskogshemmanen anhängiggjordes år 1894 av kammaradvokatfiskalsämbetet, men återkallades innan dom fallit. Återkallelsen föranleddes tydligen av ovanberörda nådiga brev den 7 januari 1876.

Så långt den nämnda promemorian. Meningen i dess slutord torde väl vara den, att år 1894 förelåg ett hinder för kronans talan i så måtto att de nämnda bruken då ännu voro förenade i ett bolag på sätt det kungl. brevet 7 januari 1876 föreskriver, men att detta hinder nu bortfallit genom brukens delning på flera ägare. Att ingenting detta oaktat göres från kronans sida sammanhänger väl närmast med de förändrade uppfattningar, som under de allra senaste åren framträtt inom kammarkollegium.

Ett liknande kungl. brev som det här nämnda av 7 januari 1876 finnes också utfärdat för Lögdö-verkens rekognitionsskogar, även det tillkommet på grund av framställning från bruksbolaget om rätt att på visst sätt avvika från skatteköpsvillkoren.

Slutligen ha riksdagens båda kamrar i enlighet med ett enigt statsutskotts yttrande vid 1886 års riksdag beslutat att villkoret för rekognitionsskogarnas åtnjutande vore bruksdriftens fortsättande. Det lider sålunda intet tvivel därom att statsmakterna hela 1800-talet igenom uppehållit och hävdat grundsatsen om skatteköpen som villkorliga rättigheter, vilka kunde återkallas, då de med skatteköpen förbundna villkoren eftersattes, samma grundsatser som av riksdagen år 1746 uttalades som vägledande för innebörden av den tidens skatteköp.

Visserligen har kronans talan angående återgång av skatteköp å rekognitionsskogshemman i några fall genom Kungl. Maj:ts domar den 8 juni 1897 ogillats; men i betraktande av det sätt, på vilket kronans talan i dessa mål sköttes, kunde utgången ej bliva någon annan än den blev. Akterna i målet visa, att kronans ombud underläto att begagna sig av den bevisning, som vissa handlingar rörande rekognitionsskogarna annars kunde ha erbjudit. Under dessa förhållanden kunna dessa prejudikat knappast tillmätas inflytande på frågans bedömande.

Angående domstolarnas behandling av dessa mål är att märka, att de i olika instanser meddelade domarna innehålla att, även om den i skatteköpebreven stadgade bestämmelsen att hemmanen skulle vara med bruken oskiljaktigt förenade, blivit åsidosatt därigenom att bruken nedlagts, denna omständighet likväl ej kunde medföra hemmanens återgång till kronan, då denna påföljd ej blivit i skatteköpebreven uttryckligen stadgad.

Denna mening har den 8 juni 1897 godkänts även av högsta domstolen.

Samma formulering har sedermera av vissa häradsrätter upptagits i domar även angående under bruk skatteköpta hemman. Så t. ex. i mål mellan kronan och frih. E. Leijonhufvud å Nissafors. I sin dom den 25 juni 1915 angående detta mål, som rörde sig om hemmanet Måshult i Jönköpings län, har dock högsta domstolen underkänt denna underdomstolarnas åsikt. Dessa hade nämligen i sina domar även i detta mål gått efter samma linjer, som i processerna angående rekognitionsskogarna på 1890-talet. Högsta domstolen har dock nu, i sin ovannämnda dom med upphävande av underdomstolarnas beslut, förklarat skattemannarätten å hemmanet Måshult förverkad, emedan bruket nedlagts, oaktat en sådan påföljd ej blivit i skatteköpebrevet uttryckligen stadgad. Vi återge här denna Kungl. Maj:ts dom i sin helhet, då den måste anses innebära en vändpunkt i högsta domstolens uppfattning i fråga om denna viktiga rättsprincip. Den lyder:

»Kungl. Maj:ts dom i det till Kungl. Maj:ts överseende från dess och rikets Göta hovrätt genom ordentligt sökande komna mål mellan Kungl. Maj:t och kronan, sökande, samt friherre Erik Leijonhufvud å Nissafors, svarande.

Av handlingarna i målet inhämtas: Genom skatteköpebrev den 24 november 1760 försålde kammarkollegium till dåvarande ägaren av Rosjö masugn för trehundra daler silvermynt kronohemmanet fem åttondels mantal nr 1 Måshult Norrgård att njuta och behålla under skattemannabörd i så måtto, att skatterättigheten av hemmanet, som till nämnda masugns drift och understöd blivit lämnad, skulle bliva från masugnen såsom dess tillhörighet framgent oskiljaktig, i vars hand masugnen komma kunde, men skulle åborna, så länge de sin skyldighet fullgjorde, till följe av Kungl. Maj:ts brev till kammar- och bergskollegierna den 16 augusti 1731 och den 23 september 1747 bliva vid hemmansbruket odrivne.

Rosjö masugn och skatterättigheten till hemmanet ingingo sedermera i fideikommissegendomen Nissafors.

Uti stämning till Tveta, Vista och Mo häradsrätt yrkade Kungl. Maj:t och kronan att som driften vid Rosjö masugn sedan år 1896 varit nedlagd, men uppehållandet av masugnens drift vore ett villkor för tillgodonjutandet av skatterättigheten till hemmanet i fråga, samt åborätten och skattemannarätten icke varit eller vore förenade, Leijonhufvud, såsom fideikommissarie till Nissafors och innehavare av hemmanet, måtte

förpliktas att till Kungl. Maj:t och kronan genast avträda hemmanet och förklaras förlustig all rätt till detsamma.

Häradsrätten, där Kungl. Maj:t och kronan jämväl begärde ersättning för kostnaderna å målet, utlät sig i utslag den 10 maj 1909. Enär det av kammarkollegium den 24 november 1760 till dåvarande ägaren av Rosjö masugn utfärdade köpebrev rörande ifrågavarande hemman endast innehölle, att hemmanet upplätes och försåldes under skattemannabörd att av köparen njutas och behållas i så måtto, att skatterättigheten av hemmanet, som till nämnda masugns drift och understöd blivit lämnad, bleve från samma masugn såsom dess tillhörighet framgent oskiljaktig, i vems hand masugnen komma kunde, och köpebrevet följaktligen ej uttryckligen föreskreve, att hemmanet, därest driften av masugnen nedlades, skulle till kronan återfalla; ty och som dylik bestämmelse ej återfunnes i de vid tiden för köpebrevets utfärdande med avseende å hemman av ifrågavarande slag gällande författningar, samt av Kungl. Maj:t och kronan i målet åberopade Kungl. Maj:ts förbud mot flyttning av smiden och hammarskatt den 11 december 1766 och övriga i administrativ väg tillkomna författningar, såsom utfärdade efter tillkomsten av köpebrevet, icke kunde verka rubbning av den innehavaren av masugnen genom köpebrevet tillerkända skattemannarätt till hemmanet; alltså och då sålunda berörda rätt till hemmanet, som ostridigt fortfarande tillhörde innehavaren av masugnen, varken på grund av stadgande i köpebrevet eller enligt lag kunde anses hava blivit av Leijonhufvud förverkad därigenom att masugnens drift, enligt vad i målet blivit upplyst, från och med början av år 1896 vore nedlagd, bleve Kungl. Maj:ts och kronans talan ogillad.

Hovrätten, varest Kungl. Maj:t och kronan sökte ändring i häradsrättens utslag, fann i dom den 10 juni 1910 ej skäl göra ändring i häradsrättens utslag samt förpliktade Kungl. Maj:t och kronan att gottgöra Leijonhufvud kostnaderna i målet i hovrätten med fyratio kronor jämte vad Leijonhufvud kunde visa sig hava utgivit för stämpel å ett exemplar av hovrättens dom.

Uti hovrättens dom har Kungl. Maj:t och kronan sökt ändring, som Leijonhufvud i underdånighet bestritt under yrkande tillika om ersättning för kostnaderna å målet hos Kungl. Maj:t. Därjämte har kammarkollegium inkommit med infordrat underdånigt utlåtande.

Kungl. Maj:ts dom är med dess högsta domstol besluten och given Stockholms slott den 25 juni 1915.

Kungl. Maj:t har i nåder låtit sig föredragas handlingarna i detta mål; och enär enligt bestämmelse uti ifrågavarande, den 24 november

1760 utfärdade skatteköpebrev skatterättigheten till det omhandlade hemmanet lämnats till Rosjö masugns drift och understöd;

samt i målet är upplyst att masugnen sedan åtskilliga år tillbaka är nedlagd;

ty och som uti Kungl. Maj:ts förbud mot flyttning av smiden och hammarskatt den 11 december 1766 stadgats, bland annat, att skatterättighet å kronohemman, som för något bruks skull samt till dess hjälp blivit från kronan inlöst, skulle vid brukets nedläggande hemfalla till kronan;

samt detta stadgande — vilket, enligt vad som framgår av de till grund för detsamma liggande förberedande förhandlingar, avser jämväl sådana hemman, som före förbudets utfärdande blivit under bruk skattesålda — fortfarande äger giltighet, där såsom i förevarande fall är förhållandet, fråga ej är om tillämpning av de bestämmelser som gälla för den händelse, att åborätt och skatterättighet förenats i samma hand;

prövar Kungl. Maj:t lagligt att, med upphävande av domstolarnas beslut i huvudsaken förklara Leijonhufvud, såsom innehavare av Nissafors fideikommiss, förlustig skatterättigheten till omförmälda hemman, fem åttondels mantal nr 1 Måshult Norrgård, samt förplikta honom att fardagen den 14 mars 1916 till Kungl. Maj:t och kronan avträda hemmanet; dock att Leijonhufvud skall äga återfå den för detsamma erlagda skatteköpeskilling.

Beträffande rättegångskostnaderna finner Kungl. Maj:t med hänsyn till målets beskaffenhet ej skäl göra annan ändring i domstolarnas beslut än att Kungl. Maj:t och kronan befrias från Kungl. Maj:t och kronan ålagd skyldighet att ersätta Leijonhufvud hans kostnader å målet i hovrätten. Det vederbörande hava att ställa sig till underdånig efterrättelse.»

Då förhållandena i detta mål och de år 1897 avdömda rekognitionsskogsmålen äro i huvudsaken lika, nämligen i fråga om hemmanens oskiljaktighet från de bruk, till vars drift och understöd de lämnats samt däruti att bruksdriften nedlagts, varutav i ena som andra fallet borde följa hemmanens återfallande till kronan, föreligger här ett prejudikat med giltighet även beträffande de hemman, som efter 1811 skattesålts till bruks understöd under namn av rekognitionsskogshemman.

Då man år 1898 lyckades förmå riksdagen att bevilja viss eftergift i fråga om det i skatteköpebreven införda villkoret om hemmanens oskiljaktighet från bruken, så skedde detta, enligt vad som ock sedermera i riksdagen anmärkts, av ouppmärksamhet och utan att riksdagen, i varje fall andra kammaren, ägde kännedom om den föreliggande frågans

betydelse samt torde icke ha retroaktiv verkan utan allenast kunna tillämpas i fråga om skatteköp, som framdeles komma att äga rum.

Med hänsyn till dessa förhållanden samt med avseende på svårigheten att på annan väg finna en lösning på det trängande spörsmålet om en rättvis behandling av alla de lägenhetsinnehavare, som genom rekognitionsskogarnas skatteköp berövats vad de ägde, synes det skäligt att dessa lägenhetsinnehavare genom ny lagstiftning beredas samma möjligheter för en tryggad besittning, som nu tillkommer åbor å vanliga kronohemman samt åbor å under bruk skatteköpta hemman. En sådan lagstiftning synes ha så mycket starkare skäl för sig som den av dessa lägenhetshavare odlade och bebyggda marken ostridigt var ren krono och i kronans ägo, då lägenheterna en gång upptogos och bebyggdes, vilket nämligen nästan alltid skett före skatteköpen.

Då vidare dessa samma rekognitionsskogshemman, likaväl som de övriga under bruken skatteköpta hemmanen, skatteköpts till bruksdriftens understöd, torde fråga kunna uppstå om tillämpning i enlighet med nämnda Kungl. Maj:ts dom den 25 juni 1915 på dessa skatteköp av stadgandena i kungl. förbudet mot flyttning av smiden och hammarskatt den 11 december 1766.

Därigenom skulle, enligt vår mening, kunna åstadkommas en sådan överensstämmelse i lagstiftningen angående till bruksindustrien donerad kronojord, som utan tvivel bäst överensstämmer med andan och syftet i den äldre och hittillsvarande lagstiftningen på detta område.

I samband härmed kunna vi ej undvika att ånyo beröra den vacklande hållning vederbörande ämbetsverk, kammarkollegium, intagit till frågan om kronans rätt till vissa brukshemman. Sedan kollegium i ett yttrande den 30 december 1914 förklarat sig anse, att det s. k. förbudet den 11 december 1766 mot flyttning av smiden och hammarskatt ej längre skulle äga tillämplighet har högsta domstolen den 25 juni 1915 som ovan nämnts just på grund av samma förbud tilldömt kronan ett hemman under Nissafors bruk i Jönköpings län. Huruvida man från kollegium eller dess advokatfiskalsämbete med anledning av detta prejudikat har att vänta ett ingripande, syftande till återvinning av liknande hemman, är ännu ej känt. Emellertid återstå dock de stora rekognitionsskogarna, angående vilka sagda ämbete ej lärer komma att vidtaga någon åtgärd, och dessutom de mängder av allmänningar och hemman av andra slag, som här böra komma i fråga.

Den mörkaste punkten i denna sorgliga tavla är dock den om åbornas öde på rekognitionsskogarna. För dem har ej funnits någon rätt: endast de, som innehade s. k. stubbe- och röjselrätt å sina lägen-

heter, skulle enligt 1811 års kungörelse bibehållas vid dem. Alla de övriga lägenheterna ha ansetts vara »för brukens räkning anlagda» torp och lägenheter, varför de gratis tillfallit bruksägarna vid skatteköpen. Då Ockelbo bruk 1878 erhöll skatteköp å rekognitionsskogen, medföljde gratis 113 torp och lägenheter, för vilka bruket ej behövde erlägga ett öre i köpeskilling. Till och med ägare av gamla skattlagda hemman, uppodlade långt före brukets anläggning, blevo föremål för processer från bruksägarnes sida och lyckades endast med stora kostnader värna sina hem mot den stora förödelsen. På den s. k. Åmotstrakten bortdrevos på en gång 57 lägenhetsinnehavare. Överallt skedde på ungefär samma sätt. Författningen av 1811 tolkades på ett för bruksägarna förmånligt sätt. Då det heter, att de för brukens räkning anlagda torpen skulle tillfalla bruksägarna, synes det att bevisningen därom att så skett, borde ålegat bruksägarna. I stället gick det så till, att bevisningsbördan lades på åborna. Endast i de fall, att dessa kunde *styrka,* att deras lägenheter tillkommit *före* skogens upplåtande till bruken, kunde de bibehålla sin besittningsrätt. Men då de fattiga och ofta okunniga åborna i regel saknade sådana papper, utan i förlitande på kronan levat i god tro, gingo de oftast under just på grund av dessa förhållanden.

En utväg att nu ge dem rättvisa vore att, som kammarrådet A. Björkman i livstiden ansåg rättvist, alla, som innehade sina lägenheter *vid skatteköpen,* borde tillerkännas dem. Därvid uppstår då frågan om detta skall ske med samma rätt som åbor å under bruk skatteköpta hemman åtnjuta eller med full äganderätt.

Emellertid är det ej vår avsikt att denna gång föreslå några åtgärder speciellt rörande åborna, detta emedan Kungl. Maj:t i brev den 29 augusti 1913 uppdragit åt en kommitté att dels verkställa utredning rörande antalet och beskaffenheten av de å s. k. rekognitionshemman samt å under bruk skatteköpta hemman befintliga lägenheter jämte de villkor, på vilka dessa innehavas, ävensom i vad mån och på vad sätt innehavarna av dylika lägenheter må kunna tryggas i besittningsrätten till desamma, dels ock, därest utredningen skulle giva vid handen, att beträffande lägenhetsinnehavare, som frånvunnits sin besittningsrätt, billighetsskäl i särskilda fall synes böra föranleda ytterligare åtgärder från statens sida, därom hos Kungl. Maj:t göra anmälan.

Den sålunda tillsatta kommitténs arbete tog sin början den 1 november 1913 och har sålunda fortgått in på tredje året, vadan dess resultat snart borde kunna väntas föreligga. De under utredningens gång åvägabragta upplysningarna om de särskilda fallen av förlorade

åborättigheter måste komma att äga betydelse för riksdagens behandling av frågan i denna del; men det är att märka att frågan om kronans rätt till viss jord, däribland icke minst den jord å vilken dessa åbor och lägenhetsinnehavare i många fall sedan århundraden brutit bygd och odlat sin torva, icke alls beröres i denna åboutredning. Många och i vissa avseenden olösliga svårigheter för frågans allsidiga behandling komma därav att uppstå. Frågan om ägande- eller besittningsrätten till själva kronodonationerna sammanhänger nämligen olösligt med frågan om rätten till vissa lägenheter och åbohemman. Då t. ex. lägenhetsinnehavarna å rekognitionsskogshemman i regel kunna anses som lämnade rättslösa, endast med undantag för dem som kunde styrka, att de ägde s. k. stubberätt, så måste det gälla att undersöka grunderna för äganderätten till själva jorden eller hemmanen i sin helhet, om det skall vara möjligt att bringa dessa lägenhetsinnehavare någon effektiv hjälp. Likaså är åbons rätt till under bruk skatteköpt hemman ofta beroende av kronans rätt till samma hemman.

Även med hänsyn till förbättring av åbornas tillvaro lika väl som ur statsintressets synpunkt är det sålunda nödvändigt att kronan skapar klarhet över sin eventuella fortfarande äganderätt till under bruk skatteköpta rekognitionsskogar samt därvid hävdar den uppfattningen, att skogarna må återfalla till kronan, då de från början fixerade villkoren ej längre uppfyllas.

De här ovan utvecklade synpunkterna, vilka som förut nämnts, huvudsakligen grunda sig på uppgifter lämnade från representanter för åboförbundet, synas oss vara av den beaktansvärda natur, att statsmakterna böra ägna dem den livligaste uppmärksamhet. I likhet med uttalandena på de i början av motionen nämnda mötena synes det oss lämpligast, att en särskild *jordkommission* tillsättes, för att företaga erforderliga undersökningar och föreslå åtgärder för återgång till kronan av sådana till bruksrörelsens stöd av kronan upplåtna allmänningar, kronoskogar och hemman, där ändamålet med upplåtelsen förfelats genom nedläggande av bruken. Tillsättandet av en jordkommission skulle innebära, att en mera planmässig och enhetlig behandling av hithörande frågor komme till stånd, något som är välbehövligt. Det synes oss böra ingå i denna jordkommissions befogenhet att, under tiden nödiga undersökningar pågå angående kronans äganderätt till vissa områden, vidtaga erforderliga åtgärder för att skydda och bibehålla å dessa områden, redan befintliga lägenhetsinnehavare, åbor och nybyggare vid deras hem. Därjämte torde man ock eventuellt kunna tänka sig, att jordkommissionen

finge i uppdrag att föreslå åtgärder för en planmässig kolonisations- och egnahemsverksamhet å de till kronan återvunna domänerna.

Med denna motivering tillåta vi oss föreslå,

att riksdagen må hos Kungl. Maj:t anhålla om tillsättande av en *jordkommission* med uppgift

att på grundvalen å redan verkställda utredningar eller efter i mån av behov företagna undersökningar, hos Kungl. Maj:t föreslå åtgärder för återgång till kronan av sådana till bruks understöd av kronan upplåtna allmänningar, kronoskogar och hemman, där ändamålet med upplåtelsen genom brukens nedläggande förfelats;

att sådana åtgärder må främst avse under bruk skatteköpta hemman, samt rekognitionsskogshemman i alla de fall, där villkoret om skogarnas användning för sitt med donationen avsedda ändamål, bruksdriftens understöd, ej längre uppehålles, men även andra fall, där större domäner frångått kronan på ett sådant sätt, att skäl förefinnes för en undersökning om huruvida statens rätt och bästa häri iakttagits.

Stockholm den 27 januari 1916.

Ivar Vennerström. *K. A. Borg.* *C. O. Johansson,* Sollefteå.
Nils Olsson i Rödningsberg. *Per Tysk.* *Rikard Eronn.*
O. V. Stenudd. *Z. Höglund.* *Ernst Hage.*
Axel Lindström. *Verner Hedlund.*

STOCKHOLM, ISAAC MARCUS' BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG, 1916.